

KLASİK ROMA HUKUKU İLMİNDE ŞERHLER SİSTEMİ [*]

Prof. Vincenzo Arangio - Ruiz

Roma hukuk tarihinin bilhassa alâka çeken bir bahsi de büyük eserlerin sistemine dair olandır, yani muhtelif mevzuların hangi plân dahilinde bu eserlerde izah edilmiş olduğu meselesidir. Roma hukuk ilmine dair pek mükemmel eserinde, çok muhterem meslekdaşım Fritz Schulz, milâttan evvelki birinci asırla, milâttan sonraki birinci asrı kaplayan devrin büyük ehemmiyetine işaret etmiştir; bu devirdedir ki Yunan felsefesinin bariz tesiri altında Romalı hukukçular mahz kasuistik usulü terkederek mevzulara rasyonel bir sıra temin etmek maksadile muhtelif müesseseleri ve muhtelif hukukî muameleleri gruplar halinde toplayan veya tefrik eden veya bunlar arasındaki tezdâd ortaya koyan bazı esas fikirleri kabul etmek yoluna gitmişlerdir.

Muayyen bir müellifi diğerinden ayıran, veya bunların ikişer veya üçer kişilik gruplar halinde birleşmesini sağlayan veya el yazmalarının tarihçesinde olduğu gibi, müşterek bir el yazma metnin «archétype» denilen ilk şeklinin muhtelif müellifler veya mektepler tarafından nasıl adapte edildiğinin görülmesini temin eden farklar bir tarafa bırakılırsa, Roma hukuku birçok sistemler arz etmektedir. Bunlardan en iyi bilineni pretorların, beyannamelerinde kendi selâhiyetlerine giren mevzuları tertipledikleri plândır: Muhakemenin tanzimine müteallik umumî kaide-lerden sonra mevzu, tanıyacakları muhtelif adlî himaye vasıtalarına göre tertiplenmişti: Dâvalar, terekeye ait malların zilyedliğini sağlayan emir-ler, interdictum'lar, exceptio'lar (defiler), pretor stipulatio'ları. Mamafih bazı himaye vasıtaları diğer başkalarile olan münasebetleri dolayısıyla tabii ve normal yerlerinden kaldırılmıştı; bununla beraber sistematik temel her zaman tanınabiliyordu ve hiç bir adlî himaye vasıtası da ihmal edilmiş değildi. Keza, bize toplu bir manzara arz eden diğer sistem de Gaius'un eserile tanıdığımız ve aynı tipte diğer eserlerde de takib edilen Institutio'lar sistemidir. Bu tip eserlerde muhtelif hukuk nizamlarından

[*] Roma ve Kahire Üniversiteleri Roma Hukuku Ord. Profesörü Vincenzo Arangio - Ruiz tarafından 17 Nisan 1953 tarihinde İstanbul Hukuk Fakültesinde verilen konferansın metnidir.

(örf ve âdetlerden, kanunlardan, kavimler hukukundan, pretor hukukundan) istifade edilerek mer'î hususî hukukun toplu bir izahı verilmektedir: Teferruata ait bazı hususlar hariç, bugün de aşağı yukarı takib ettiğimiz bu plânın bize nereden geldiğini her ne kadar bilmiyorsak da, şu muhakkak ki arzettiği kolaylık ve rahatlık ve kuruluşundaki rasyonel esas bizi hayran bırakmaktadır.

Buna mukabil, romalıların *ius civile* diye isimlendirdikleri hukuk hakkında yazılan eserlerin plânının tesbiti hususunda büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Birinci müşkül, dokümantasyon noksanından doğmaktadır. *Institutio*'lar sistemi bize aşağı yukarı tamamen muhafaza edilmiş olan ve daha ilk cümlelerinde mevzuun taksiminin esaslarını gösteren bir eserle, Gaius'un eserile malûm olduğu halde, pretor beyannamesinin sistemi de Paulus ve Ulpianus'un büyük şerhlerinin her kitabından alınmış birçok parçalarla tesis edilebildiği halde, *ius civile*'ye dair eserler hakkında kaynaklarımız çok daha fakirdir. Cumhuriyetin son asrında Q. Mucius Scaevola tarafından yazılan on sekiz kitaplık eserden bir tek parça bile kalmamıştır; her ne kadar *Digesto*'da Pomponius'un Q. Mucius hakkında yazdığı şerhten bazı parçalar varsa da Lenel'in *Palingenesia*'sının münasip yerinde topladığı bu 107 parça Pomponius'un yazdığı 39 kitaptan ancak birinin ölçüsündedir, yani bizce malûm olan kısmın nisbeti ancak % 2,5 kadar bir şeydir. Aynı plân üzerine tanzim edilmiş oldukları söylenen diğer eserler hakkında malûmat durumumuz bundan da kötüdür: Nitekim Alfenus'un *Digesta*'ları, Labeo'nun *Pithana*'ları ve *Posteriores*'leri Cassius Longinus'un *Ius Civile*'si bu arada sayılabilir. Bu eserlerden hiç biri Justinianus'un teşriî komisyonunun eline geçmemiştir. Bu eserlerin daha sonraki devirlerin hukukçuları tarafından yapılmış olan hülâsaları her ne kadar kompilâtörlerin elinde bulunuyor idi ise de, maalesef bunlardan pek hasislikle istifade edilmiştir. Yalnız bir tek eser için o da Massurius Sabinus'un şöhretini yapan *ius civile*'ye dair üç kitaplık muhtasar eser bakımından vaziyet biraz daha iyidir: Kompilâtörlerin kütüphanesinde bu eserin de orijinal nüshası mevcut olmamakla beraber, Pomponius'un, Paulus'un ve Ulpianus'un onun hakkında yazdıkları üç şerhten istifade etmişler ve bu şerhlerden, Sabiniani mektebinin meşhur kurucusunun mevzuu ne tarzda sıraladığı hakkında kâfi derecede vazih bir fikir verecek sayıda parçalar almışlardır. Sabinus'un eseri hakkında varılan neticelerden de yukarda isimlerini zikrettiğimiz eserlerin plânlarının benzerliği tahmin edilmektedir.

Bu eserlerin tahsis edildiği hususî hukuk branşının vüs'atini tayindeki güçlük de bizi diğer bir çıkmaza sokmaktadır: Filhakika bu eserlerden bazılarının ismi «*de iure civili*» ise de, *ius civile* tâbirinin çeşitli mâna-

larından hangisinde kullanıldığı, daha doğrusu adı geçen müelliflerin zihninde hangi mânanın bulunduğu bilinmiyor (malûm olduğu veçhile ius civile tâbirinin mânası muhalifi olarak alınan hukuk nizamlarına göre değişmekte idi). Meselenin bu cephesinde durmak istememekle beraber, zannımca hukuk ilminin kontrolü altında inkişaf eden örf ve âdetler mânasına gelen dar mânada ius civile'den hareket edilmiş, fakat netice itibarile gerek halk meclislerinin reyi ile yapılan kanunların, gerek kavimler hukukunun getirdiği yenilikler gözönünde tutulmak suretile ius civile'nin geniş mânasına, yani pretor hukukunun zıddı olan hukuk nizamı mânasına varılmıştır.

Fakat bizi alâkadar eden problem, bu mevzuların hangi plân dahilinde tanzim edildiği meselesidir. Filhakika, ius civile'nin Institutio'lar sistemine göre izah edilebileceği de kolayca hatıra gelebilir: Hattâ Gaius'un da bunu yaptığı söylenebilir, zira onun eserinde de her müessesenin ve her hukukî muamelenin izahının temeli bu müessesenin veya muamelenin ius civile'deki rejimidir, diğer kaynaklarla getirilen yenilikler ancak ilâve sadedinde kaydolunmuştur. Bununla beraber, eserlerinin mevzuu olarak sadece ius civile'yi alan müelliflerden hiç biri bu plânı takib etmemiştir.

Sabinus'un sisteminde mevzuların sıralanışından elde edilen intiba yeknazarda biraz şaşırtıcıdır. İzaha vasiyetnameler bahsile başlanmaktadır (şekiller, ehliyet, mirasçı nasbı), sonra da normal olarak ab intestat, vasiyetsiz mirasa geçilmektedir; fakat insan yanlışlıkla vasiyet mevzuunun tükendiğine inanmış oluyor. Mevzua muayyen mal vasiyetlerinin teferruatlı bir tetkiki için tekrar avdet ediliyor. Bütün bunlar her hangi eski veya yeni bir eserde işgal edeceğinden çok fazla yer tutmuştur: Digesta'da elli bir kitapla temsil edilmiş olan, fakat hakikatte belki de altmış kitap tutan Ulpianus'un şerhinde (ya bizzat Ulpianus tamamlıyamadığı için veya son kitapların Tribonianus'un eline geçmemesi sebebiyle) en az yirmi beş kitap miras hukukuna tahsis edilmiştir. Fakat bu arada biraz uzaklara göz atmak imkânını veren tek tük gedikler de açılmıştır: Meselâ intifa vasiyeti, intifa hakkı mevzuu üzerinde daha geniş izahat verilmesine bahane teşkil etmiş ve böylece de hareket noktasından gitgide uzaklaşmıştır.

Acaba bununla vasiyet mevzuunun izahı tamamlanmış mı idi. Hayır diye cevap vermek icabeder: Zira baba hâkimiyetine ve bu arada evlâd edinme şekilleri olan adrogatio ve adoptio'ya dair çok kısa bir izahtan sonra (Ulpianus da bir tek kitap) uzun uzadıya (yine Ulpianus'da bir buçuk kitap) statuliberi'lerin durumundan, yeni vasiyetnamede şarta bağlı olarak azad edilen kölelerden bahsedilmektedir. Buradaki nisbet-

sizlik o kadar barizdir ki, bu, sistemin temeli hakkında da aydınlatıcı bir fikir vermektedir.

Statuliberi'lerin durumundan (ki bu mevzu mahiyeti itibarile şahsın hukukuna veya miras hukukuna ve hattâ eskilerin tecrid kabiliyetini biraz aşmakla beraber, hukukî muamelenin umumî doktrinine bağlanabilirdi) denildiğine göre mancipatio'ya geçiliyormuş. Denildiğine göre diyorum, çünkü mülkiyetin nakline ve aynî hakların tesisine yarayan bu muamele Justinianus hukukunda artık mevcut olmadığından, Digesta'da zikredilmiş değildir. Bu bahisten sonra şerhlerde derhal aynî irtifakların tesisine ve alım satıma dair izahat gelmektedir. Eski devirlerde mancipatio şeklinde yapılan bu muamelelerin burada yer almaları mancipatio'nun yerinin de burası olduğuna dair çok muhtemel faraziyeyle daha da kuvvetlendirmektedir. Bundan sonra şirket ve müşterek mülkiyet mevzularına rastlanmaktadır. Hukuk ilminin o büyük devrinde bir rızaî akid olan alım satımdan sonra şirket ve onu takiben de müşterek mülkiyet mevzularının mı gelmesi lâzımdı? (Bu takdirde niçin kira ile vekâletin unutulduğu suali hatıra gelebilir.). Münasebet düşmüşken, Gaius'un son bulunan parçalarile bilinen eski devirlerde miras sebeble kardeşler arasında tesis edilen mal ortaklığı durumunu da hatırlatmak lâzımdır. Böyle bir ortaklığın yabancılar arasında da in iure cessio şeklinde yapılan farazi bir dâva yolile tesis edildiğini, in iure cessio'nun ise mancipatio'nun bir muadili olduğunu da unutmamak lâzımdır; belki de ve hattâ çok muhtemeldir ki mülkiyetin nakline yarayan bu resmî şekillerden biri dikkati diğerine çekmiştir ve aynı zamanda bir takım pratik noktai nazarlar bu iki rızaî akdin, alım satımla şirketin birbirine yakın tetkik edilmesini o devirde şayanı arzu kılmıştır. Diğer taraftan statuliberi'lerin durumunun izahından sonra mancipatio mevzuunun nasıl yer aldığı düşünülürse, bu mevzuu da yine vasiyetname bahsine bağlamak cazibesinden kaçınmak imkânsızdır: filhakika, mirasçı nasb ile başlayan ve bir takım mal vasiyetleriyle kölelerin azad edilmesine dair hükümlerle devam eden ius civile vasiyetnamesi, sonunda mancipatio familiae denilen bir merasimle neticeleniyordu. Bu muamele ile vasiyetçi, üzerine vasiyetnamesini yazdığı veya yazdırdığı balmumu levhaları itimad ettiği bir adama teslim ederken, mamelekini de ona farazî bir şekilde satıyordu. Sabinus sisteminin lâbirentlerinden kurtulmamızı temin edecek olan Ariane ipliği mutaden aile reisinin vasiyetnamesinde tanzim edilen gayri baliğlerin vesayetinden de geçmemizi icabettirmektedir. Halbuki zincirin bu halkasına buraya kadar rastlamadık (ad Sabinum şerhlerde vesayetten çok daha sonra, cihaza dair uzun bir izahtan sonra bahsedilmektedir). Buna mukabil plânları Sabinus'unkine esas itibarile eş olan diğer eserlerde,

meselâ Q. Mucius'un büyük eserinde ve keza Cassius Longinus'un kinde vesayet, muayyen mal vasiyetleri ile azad etmeler arasında, yani vasiyet-namede vasiyetçinin gayri baliğ fûruu için bir vasi tayin ettiği yerde tetkik edilmiştir. Esasen bütün ad Sabinum şerhlerde bu mevzua vasiyet yolile vesayet mevzuu ile başlanmaktadır ki, bu da bizim görüşümüzü teyid edici mahiyette bir işarettir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz mevzular, şerhlere bakılırsa, Sabinus'un eserinin yarısından fazla bir kısmını işgal ediyordu ve eserin de en manidar kısmını teşkil ediyordu. Bundan sonra hırsızlığa ve diğer hususî suçlara ve bir iade dâvası olan *condictio*'nun kullanıldığı hallere dair hayli geniş izahata, ve bu arada *stipulatio*'ya dair de epey karışık malûmata rastlanmaktadır. Bunlardan sonra mülkiyetin iktisap yollarile himayesi, zilliyetlik, irtifaklar ve inançlı akidler gelmektedir. Nihayet eser, *postliminium*'a dair bir *excursus*, nihaî kısımla son bulmaktadır.

Gaius'un sistemile mukayese yapmak suretile bu sistem hakkında hüküm verilmek istenmiştir. Meselâ F. Schulz, *Institutio*'lar müellifinin maddî hususî hukuk mevzuuna tahsis ettiği üç kitabın mevzuunun kolayca dört büyük fasla ayrılabilceğini (şahıslar ve aile, aynî haklar, miras ve borçlar) tesbit ettikten sonra, Sabinus sisteminde de sırası değiştirilmiş olmakla beraber, aynı fasılların mevcudiyetini görmüştür (miras, şahıslar ve aile, borçlar ve aynî haklar). Fakat bu modernleştirici telâkkinin hakikati nazarı itibara almadığını tesbit etmek de kolaydır. Büyük bir hüsnüniyetle, baba hâkimiyetine ve *statuliberi*'lerin durumuna ve keza cihaz ile vesayete dair fasıllarda şahsın hukuku ve aile hukukunu izah etmek niyetini görmek hususunda kendisine iltihak edilebilir. Ancak, bu da Ulpianus'un ilk iki mevzua tahsis ettiği 2,5 kitapla (26 - 28) son iki mevzua tahsis edilen 10 kitap (31 - 40) arasında *mancipatio*'dan ve onu takiben alım satım ve şirketten bahseden iki buçuk kitaplık bir kısmın bulunduğunu unutmakla mümkün olur: Borçlar ve aynî haklar mevzuuna giren bu bahislerin topyekûn öne alınmış olması ise nasıl izah edilecektir? Ve yine nasıl oluyor da baba hâkimiyeti ve onun iktisab ve kaybına dair olan bahisler Ulpianus'un 60 kitabından ancak birini işgal ettiği halde, *statuliberi*'lerin durumuna taallûk eden problemleri izah için bir buçuk kitap lâzımgelmiştir? Ve keza vasiyet yolu ile mirasın bir şekli olan mirasçı nasbı ile muayyen mal vasiyetleri arasında kanunî mirasın yer alması acaba ne içindir?

Bütün bu fikirlerimi ve daha bir çoklarımı, 1950 yılında Roma Fakültesinde şirket akdine dair yaptığım bir ders münasebetile ortaya atmıştım. Ben şahsan Sabinus'un sistemi ile iktifa etmiştim, zira bu sistemden mülhem olduklarını zannederektir ki, birkaç romanist, şirket ile

iştirak halinin aynı şey olduğunu ileri sürmüşlerdi. O zaman yaptığım araştırmaları Milâno Fakültesindeki meslekdaşım sayın Gaetano Scherillo mükemmel bir şekilde devam ettirmiştir. Son olarak neşredilen bir makalesinde, ilk el yazma nümuneyi (archetype) teşkil eden Q. Mucius'un eserinden malûmatımıza göre bunun en son ifadesi olan Africanus'un Quaestiones'ine kadar ius civile sistemine bağlı kalan eserlerin plânlarını, mümkün olduğu nisbette tanzim ve tertib etmeğe çalışmaktadır. Her ne kadar aralarında farklar bulunmakla beraber, birbirlerine benzeyen bu plânlar dikkatle incelenirse şu neticeye varılır ki, mülkiyete, irtifaklara, hakidlere ve haksız fiillere dair olan bütün hususların muayyen ve sâbit bir yeri yoktur ve her müellifin şahsî temayüllerine göre bunlar çeşitli bahislerde yer almaktaydı. Hattâ aynı şey kanunî mirasın, mirasçı nasbına müteallik olan vasiyet yolile mirasa bağlanmasında da görülür. Bu bağlama Sabinus'da olduğu gibi, Africanus'da da göze çarpmaktadır; Q. Mucius vasiyetsiz mirasa muayyen mal vasiyetlerinden sonra yer vermeyi tercih etmişti ve Sabinus'un meşhur talebesi Cassius da bu hususta hocasından ayrılarak Mucius'u takib etmişti. Hattâ bu bahsettiğimiz sahada bazı eserler vardır ki ab intestat mirası tamamen ihmal etmiş bulunmaktadırlar.

Velhasıl bütün bunlardan varılacak yegâne makul netice ius civile sisteminin, menşeyini vasiyetnamelerin kasuistiğinde bulmuş olmasıdır. Böyle bir tercih garip denecek kadar tesadüfî ve keyfî gözüküyorsa da, muhakkak ki hukukçuların geniş tecrübelerinden elde ettikleri bazı mutâlara dayanıyordu.

Her şeyden evvel eğer ilk hukukçuların fikri, dar mânada ius civile'yi — yani yukarda söylediğimiz gibi — hukuk ilminin kontrolü altında inkişaf eden örf ve âdet kaidelerini izah etmek idi ise, vasiyetnameler bu müellifleri diğer bütün mevzulardan daha fazla alâkadar edecekti. Bütün inkişafkarile mirasçı nasbolunmak ehliyetine ezcümle ölümden sonra doğan çocukların mirasçı olarak nasbına, vasiyetçinin ölümü ile sui iuris vaziyete gelen birinci derecedeki mirasçuların muntazır durumuna ve icabında bunları mirastan mahrum bırakmak meselesine, mirasçılar zümresinin taksimi ve bazılarının hisselerinin artmasına, adî ikame ve bulûğ yaşına varmamış olanlar için yapılan ikameye, usulsüz, haksız veya bozulan vasiyetnamelere dair bütün bu doktrinler hukukçuların maharetlerini göstermelerine yol açmıştı. Muayyen mal vasiyetleri, bunların dört tipe ircaı ve her tipe uygun rejimin tayininde de aynı vaziyet hasıl olmuştu. Diğer taraftan statuliberi'lerin (şarta bağlı olarak azad edilen kölelerin) durumunun tetkiki gayet âlimane esasların vazedilmesini neticelendirmişti ki, bu da şart müessesesinin umumî doktrininin

öncüsü olmuştur. Bütün bunlar hukuk ilminin şerefli bir başarısıdır. Romalıların, vasiyetnamelerinin hazırlanmasına karşı gösterdikleri pek büyük alâka ve bu münasebetle kendi evlâtlarının, civar hısımlarının ve kölelerinin hattı hareketlerini ve kabiliyetlerini gözden geçirmek ve her dosta ufak bir hatıra bırakmak hususunda sarfettikleri bütün itina hatıra getirilirse bütün bu hususların sayısız ihtilâflara kaynak olduğu kolayca anlaşılır. Bu sebeptendir ki, daha erken devirlerden itibaren bu mevzuda biriken ve daima değişmekte olan kasuistiği toplamanın ne kadar isabetli olduğu görülmüş olacak; kanaatimizce bu kasuistiği toplamağa tahsis edilen eserler Q. Mucius'a tekaddüm eden hukukçu nesilleri tarafından yazılmış ve umuma arzedilmiştir. Yine daha erken devirlerde vasiyet hukukunun izahı ile ius civile'nin heyeti mecmuası hakkındaki izahlara doğru büyük bir adım atılmış olduğu farkedildi ve böylece bu işin de başarılmasına teşebbüs edildi. Yalnız, diğer mevzuları ilmî bir tarzda sıralamak için doktrinal bir takım istinad noktaları henüz bulunamadığından, şu veya bu vasiyet müessesesile alâkadar olan her bahis münasebet düştükçe veya tarihî gelişmeler bakımından, ortaya çıktıkça mevzua eklenmiştir. Belki de ilk olarak Q. Mucius'un işlemiş olduğu bu girintili çıkıntılı sistem kritik zihniyeti tatmin edecek mahiyette değildi ve bu sebeptendir ki sonradan gelen hukukçular bunun üzerinde bazı tashihler yapmağa uğraşmışlardır. Müesseselerin mantığına daha uygun olan yeni bir sistem koymaktansa, (meselâ pek alâ Institutio'ların rasyonel sistemi kabul edilebilirdi) eskiyi iyi kötü düzeltmeğe çalışmalarının sebebi, bir taraftan hukuk ilminin an'anevî çerçevesinden ayrılmaktan hoşlanmaması, diğer taraftan da tatbikatçıların, avukat ve hâkimlerin bilhassa İmparatorluk devrinde vasiyet mevzuunu en ufak teferruatına kadar tanzim eden ve bütün yeniliklerden de haber veren eserler peşinde koşmalarıdır.

Çeviren :
Türkân Rado

Vincenzo Arangio - Ruiz

Konferanstan sonra Roma Hukuku ve Medeni Hukuk Ord. Profesörü Dr. Andreas Schwarz aşağıdaki sözleri söylemiştir:

Sayın Profesör ve saygı değer meslekdaşım, dinlediğimiz bu konferanstan dolayı Roma Hukuku kürsüsü namına size bilhassa teşekkür etmek istiyorum. Sizi bir gün aramızda görmeği uzun zamandanberi arzu ve ümid ediyorduk. Roma hukukunun, evvelâ garp Avrupasını daha sonra da dünyanın büyük bir kısmını fethedecek olan son şeklini aldığı bu tarihi mahalde bulunmak her halde sizin için de mühim bir hâdisedir. Buradadır ki biraz evvel bahsettiğiniz Romalı hukukçuların — Q. Mucius Scaevola ve Massurius Sabinus değilse bile diğer pek çoklarının — eserleri toplanmış bulunuyordu; bu eserler ki bugün bütün tahminlere göre maalesef tamamıyla

kaybolmuş bulunmaktadır. Roma hukukunun yine burada asırlarca süren uykusundan uyanmış olmasını yeni Türkiyenin, Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin sembollerinden biri olduğunu iddia edebiliriz. Sizin buraya gelmenize ve burada konuşmanıza pek büyük kıymet veriyoruz. Bu hareketinizle henüz çok genç olan İstanbul romanist araştırmalarının gelişmesine yardımınız dokunmuş olacaktır. Umumiyetle bu gibi fırsatlarda yapıldığı gibi sizin de burada lâlettayin bir konferansla iktifa etmeyip araştırmalarınızın yeni ve ehemmiyetli bir neticesini vermekle bu kürsüyü şerefliendirmenize bihassa minnetarız.

Bahsettiğiniz mevzu bizlerde çok canlı bir akis yarattı. Zira bizzat bizler de, Roma hukuku tedrisatında, sadece mevzuların harici sırası olmakla kalmayıp, muayyen bir devrin hukuk nizamının dahili bünyesini belirten sistem veya sistemler problemine hüsusi bir ehemmiyet bağlamaktayız. Bugünkü izahatinizin mânasını kavrayanlar, Roma hukuk tarihinin şüphesiz en yaratıcı devrinin hukukçularının sistemi ile metodu arasındaki münasebetler hakkında çok canlı bir fikir kazandılar.

Roma hukukuna muhalefeti ile tanınmış büyük Alman âlimi Otto von Gierke «Deutsches Privatrecht» eserinin bir yerinde, hiç bir hukuk sisteminin mükemmel olmadığını, hattâ daha ileri giderek, mükemmel olamayacağını iddia etmiştir. Filhakika, hukukun okadar karışık mevzuunu tamamiyle mantıki bir sıra dahilinde toplamak imkânsızdır. Her ne kadar Gaius'un «institutiones sistemi» şeklinde anılan ve zamanımıza kadar doktrinlerin ve mevzuatın sistemine tesir eden sistemi, bütün kusurlarına rağmen hayranlığımıza lâyık bulunuyorsa da, sistemleştirme Roma hukuk dehasının kuvvetli bir tarafı olmamıştır. Modern hukuk ilmimizin vasıflarından biri olan sistemleştirme hissi ve gayesi, bize Romalılardan değil, fakat rasyonalist felsefeden ve tabii hukuk doktrininden gelmektedir. Milâdın birinci asrına ait Sabinus sisteminin, bizim sistemimizin en sonunda yer alan vasiyetnameler bahsi ile başlaması «Pandektler sistemi» ne ve Alman B. G. B. sistemine alışık olan bizlerin sistematik hissine garip geliyordu; İsviçreden iktibas edilen Türk Medeni Kanununda ve sizin yeni İtalyan Codice Civile'sinde ise bu bahis daha da ileri bir yerde tetkik edilmiş bulunmaktadır.

Roma ius civile'sine dair eserlerin bu çok sayanı dikkat hususiyeti sizin bugünkü izahlarınızla aydınlanmış bulunuyor ve «İstanbul tezi» diye isimlendirmek istediğim bu yeni teziniz, şüphesiz, nesredilir edilmez çok canlı münakaşalara yol açacaktır.

Emin olabilirsiniz ki aziz profesör ve meslekdaşım, ne kadar mütevazi olursa olsun bu kürsünün tarihçesinde Vincenzo Arangio - Ruiz'in bu mahalde konuştuğu ve bizlere ilmi iştirak ve yardımını getirdiği unutulmıyacaktır. Size tekrar teşekkür ederken çok kısa olan bu Türkiye seyahatinizden iyi bir hatıra götürmenizi temenni ediyoruz.